

köz a cél elérésére. Különösen Oriani tér vissza újból meg újból a Dogalinál elesett olasz hősök dicséretéhez és az afrikai hódító politika szükségének hangoztatásához olyan időben, mikor ilyen gondolatokat hirdetni ugyan csak népszerűtlen volt.

Valóban nincs szükség nagy találékonyságra, hogy észrevegyük: Oriani és Soffici nemzetszemlélete csirájában magában rejt a fasizmus eszményeit, törekvéseit és megvalósításait. Anélkül, hogy az „Eszményi forradaloméba a fasizmus programját akarnék beleolvasni és hogy a „Lemmonio Borreo“-ban a fasiszta módszerek ecsetelését akarnók felfedezni, kétségtelen, hogy a két író kiváló intuíciója sok olyan rejtett elemet érzett meg a saját korában, minek szabad kibontakozása a háború után a fasizmushoz vezetett. Oriani látnoki jóslatai az olasz nép eljövendő vezéről, aki a romboló szocialista forradalommal szembeszállva egy nemzeti feltámadás élére áll, ugyanolyan elevenen hatnak ma, mint Dante jövendölése a nagy agárról, mely felfalja Olaszország civódó pártjait, vagy Machiavelli hatalmas szózata a nemzeti egységet megteremtő diktátorhoz. Soffici regényében pedig az a Zaccagna, aki „gallértalan fekete ingét kihajtva szőrös mellén“ furkósbottal a kezében, vakmerően szembeszáll az igazságtalanokkal, hatalmaskodókkal, kizsákmányolókkal és gonoszokkal, méltán emlékeztethet az első fasiszta csoportok módszereire és a szocialisták ellen vívott küzdelmekre.

KOLTAY-KASTNER JENŐ

DOMINIUM MARIS BALTICI

ABALTIKUM, a Keleti-tenger sorsát sokan hasonlították már össze a Földközi-tenger helyzetével s különösen akkor nyújt elgondolkoztató tanulságokat ez a megállapítás, ha hajlunk ama nézetek felé, hogy az európai történések súlypontja egyre jobban az északeurópai, illetve eurázsiai területekre tevődik át. A Keleti-tenger története és népeinek az egyetemes emberiség haladásában való közremunkálása korántsem nyújtja azokat a tanulságokat s értékeket, melyekkel a Földközi-tenger évezredes múltjában találkozunk; mintha mindig sűrű köd és bizonytalanság ült volna e tájék fölött s mai jelentősége is mintha kifejezője lenne az európai történet mai válságainak. Átmeneti terület, népek és tájak átjárója ez a vidék; a különféle német szándékok erre törekedtek évszázadok óta kelet felé s felemelkedése óta Oroszország is erre felé keresi a nyugati tengeri kijáratot. A középkorban a német lovagrend uralkodott fölötté s a Hanza-városok polgári telepítése volt az első lépés, mely megnyitotta a civilizációnak e földet s ősi állapotban élő régi mély litván-lett s finn-ugor népi rétegeit a német uralom második települő rétegének alávetette. A svéd nagyhatalom felemelkedésekor a régi lett-litván és finn-ugor, illetve újabb német települési Tétegek alávetettek Gusztáv Adolf s utódai uralmának, mikor először egyesültek — példaadásul a később jött német és orosz törekvéseknek — a Keleti-tenger összes partjai egyetlen birodalomban. Majd meg az orosz nagyhatalom következett Nagy Pétertől, a svéd birodalom bukásától a világháborúig, mikor ez a terület is atomizáltatott s kis népei szinte először jutottak önálló állami és nemzeti léthez szomorú történetük során.

Egyedül a tenger biztosít összefüggést a különben igen szétágazó és ellentétes érdekű balti terület népeinek. A közös tengerjáró életforma,

a mögöttes területek termékeit a világ felé közvetítő kereskedelmi és utazói hivatás alakította a finnek, észtek, litvánok, skandinávok külsőleges jellemvonásait hasonlatosakká. A mögöttes végtelen szárazföldek erdőseit a világkereskedelemben közvetítő hajózás természetesen nem nyomhatta el a peremnépek ősi sajátságait, csak hogy a rájuk települt idegen erők mégis a maguk módjára változtatták a partszegély lakosait. Még a legharmonikusabb volt a svéd befolyás a finnek között. A livlandi (lett- és észtországi) német lovagrendi és polgári település magasán és idegenül állott a nép fölött s egész a XIX. századig örökös jobbagyságra kárhoztatta az észteket és a letteket, annál is inkább, mivel a XVIII. század elején jött orosz uralommal osztályérdekeinek védelmében harmonizált. Az orosz uralom azonban nem hatolhatott le teljesen a népig s csupán a német balti bárók és polgárok felsőbb rétegét érintette, a maga szolgálatába vonván képességeiket. A litvánok főleg részben a lengyel uralom volt felsőbb rétegeket: a litván nemesség ellengyelesedett — például a nagy Radziwill-család éppen úgy litván eredetű, mint Mickiewicz, a lengyelek legnagyobb költője — s az egykor szinte a Fekete-tengerig a fehér orosz és kisorosz területeken elnyúló pogány litván uralom a katolikus lengyel nagyhatalmat gyarapította; másfelől meg a tenger felől a német lovagrend és örököse, a porosz államhatalom került rá a litván népiségre, Innen van, hogy míg Kelet-Poroszország tele van régi litván szórványokkal és településekkel, addig szinte szemünk előtt játszódott le az utolsó németté válás folyamata, a memeli kérdés kifejlődésében: a világháború végén még litván Memel a litván uralom alatt elnémetesedett.

A német népi és történettudomány ezeknél a vitás területeknél, ahol ősi néprétegekre idegen államhatalom települt, világos különbséget tesz német népi tudat (Volksbewusstsein) és német állami és kultúrtudat (Kulturbewusstsein, Staatsbewusstsein, illetve a Staatsbewusstsein-nek megfelelő Nationalbewusstsein, állami és nem népi értelemben) között, mondván, hogy éppen Memel, vagy a mai keletporoszországi litván népiségű települések, ha nem német népiségűek is, kulturális tudatuk német, magatartásuk a litván-német kétnyelvűségben és a német államhűségben nyilatkozik, ami különben folytatása a régi porosz állami tudatnak. Ez pedig, úgy mond, mély gyökerekkel bírt a litván népiségűek között. Hasonló a helyzet az ú. n. danzigi korridor soká vitatott esetében. Az itt lakó mazurok és kasubok lengyelek a nagylengyel gondolat értelmében, a lengyel népnek sajátosan fejlődött ága, mely története során soká volt a német lovagrend és a porosz államiság fősége alatt, természetesen így az összlengyeliségtől eltérően fejlődött. A főkülönbség az, hogy luteránus vallású lett a „cuius regio, illius religio“ elve alapján. A német tudományos felfogás a luteránus vallást ezeken a vitatott területeken a német szellemi és politikai hovatartozás ismérvének veszi. Ugyanígy a katolikus vallás a lengyel nemzetiséggel éppen úgy egyet jelent német-lengyel, illetve porosz-lengyel viszonylatban, mint ahogy nagyjából a római katolikus hit a lengyel nemzetiség ismérve a kisoroszok, fehér oroszok és nagy oroszok felé. A németiség tehát a kasubokat és mazurokat nem ismeri el lengyeleknek s a német állami és „kultúrtudat“ részeseinek tekinti őket. Ezek a példák világosan mutatják a Baltikum népi és politikai állagának bonyolult helyzetét és népfajközi átmeneti jellegét, valamint azt is, mint rétegződött itt az elmúlt hét-nyolcszáz év alatt három-négy népi, állami és nemzetközi politikai viszonylat egymás fölé.

1920 után időlegesen visszaszorult a Baltikum partjairól az az Oroszország, mely a XVIII. században, Nagy Péter európai céljainak megfelelően erre keresett magának a világkereskedelemben és a nyugati műveltség felé

kijárást. A Baltikum végpontján fekszik Szentpétervár, a mai Leningrad, mely régi és újabb nevével is kifejezi a két legnagyobb orosz forradalmár szándékait. Nagy Péter is, Lenin is a nyugati politika hívei voltak, az egyik autokrata, a másik világforradalmi szándékkal. Leningrád helyzetén és a város arcán félreismerhetetlen a Baltikum hatása; a balti téglalapítkezés mellett a skandináv és holland kultúra befolyása, a balti bárók, a német és angol hivatalnokok, a franciás irodalmi szellem: ezek voltak az elemek, melyekből a régi Szentpétervár szelleme kialakult. E nagy európaiasítás során természetesen kevesebbet figyelhetek azokra az ősi rétegekre, melyeket Szentpétervár nyugatossága teljesen háttérbe szorított. Szentpétervárat különleges helyzetűvé éppen az tette, hogy az óriási orosz eurázsiai birodalom legnyugatibb szögletén épült, egyben mintegy betetőzése gyanánt a „minden oroszokat“ egyesítő és az eurázsiai területet eloroszosító történeti és népi folyamatnak. A körülötte elterülő mocsaras, tavas hideg, ködös föld nem más, mint a régi finn-ugor törzsek temetője, melyek sorra háttérbe szorultak, megsemmisültek a fölényes orosz népi terjeszkedés előtt. Utolsó maradványaik ott élnek még Leningrád körül s a mai Finnország tulajdonképpen csak végső menedéke, szélső pereme a régi nagy finn-ugor összefüggéseknek, melyek egykor annyira behálózták az északi orosz földet s melyek hatását orosz és finn-ugor kutatók máig is számon tartják az orosz nép alakulásában. Nem érdektelen itt megemlíteni azokat a lengyel nézeteket, melyek akkor keletkeztek, — a múlt század ötvenes-hatvanas éveiben — mikor a nagyorosz hatalom egyformán ránehezedett a két behódoltatott népre, a lengyelre és az ukrán-kisorozsra s mikor derengeni kezdett Pilsudski gondolata, mely sohasem valósulhatott meg: a moszkovitizmus elleni lengyel-ukrán únió. A nagyorosz nép — mondják ezek a nézetek — tulajdonképpen nem is igazi szláv; tiszta és igazi szlávok a lengyelek és az ukrán-kisorozsok s ez utóbbiak teremtették meg az „első“ orosz birodalmat Kiebben; normann kezdetekből kiindulva megvalósították a nagy viking-koncepciót, a Bizánc és Skandinávia közötti óriási ívet. Majd a tatár uralom megtörésekor Moszkva csak Kiev örökségébe ült bele: a nagyoroszok viszont a tatár vérkeveredésen kívül szintén tele vannak finn-ugor vérkeveredéssel; a moszkovitizmus így tatár és finn-ugor hatásokból alakult. Akárhogy van is, a Leningrád körüli részben eltűnt, de sok tekintetben még ma is meglehetően finn-ugor település jól mutatja a szemlélő előtt a Baltikum népi és politikai helyzetének különleges rétegződését és bizonytalan helyzetét.

Még figyelemreméltóbb lesz a Baltikum szemléletéből nyerhető tanulság, hogyha a lettek, észtek és litvánok szellemi és politikai fejlődésére vetünk egy pillantást. Itt világosan látható, mennyire nem volt ura sosem a Baltikum önmagának s mennyire mindig a kívülről jövő törekvések határozták meg fejlődését. A svéd uralom valamennyi balti népen ott hagyta a maga bélyegét, leginkább a finneken; finnek, észtek, lettek magas kultúrája s felsőbb társadalmi svéd ösztönzések és hatások nyomán született s a skandináv-germán-nordikus szellemi föléledés, az északi népkutatás nyomán svéd írók és tudósok voltak azok, akik a finn és észt nemzeti tudatot, régi énekek és népi emlékek romantikus és humanista kutatása között, fölélesztették. A letteknél ezt a munkát a német kispolgári felvilágosodás XVIII. századvégi apostolai végezték el; maga Herder, a szláv népek jövőjét felfedező nagy német író, a népiség gondolatát megteremtő humanista, az északi és keletközépeurópai népek népi költészetének első felfedezője, a pánszláv és a pángermán gondolat s általában minden népi gondolat atyja, öt évig működött Rigában, 1764 és 1769 között, mint délutáni prédikátor s mint városi könyvtáros, korántsem hatástalanul. Az ő ösztönzései nyomán.

indul meg a lett, kisebb mértékben az észti népi kultúra régi emlékeinek feltárása és a lett-észti nacionalizmus megteremtése; német evangélikus tanítók és papok munkálják ezt a népi ébredést magas emberiességi gondolatoktól vezetve, önzetlenül. Figyelemreméltó, mint szakad el aztán ez a német ösztönzésekből jött két fiami nacionalizmus a németiségtől: ennek okai politikaiak és szociálisak. Politikailag a német szellemi hatások erőltetésére szívesen látta az orosz uralom a kis balti nacionalizmusok születését, mert így belülről megoszthatta a balti bárók hatalmát; bármennyire a cári uralom szolgálatában állottak is ezek, Szentpétervár mégsem láthatta szívesen, ha Rigában és Tallinban túl sokat gondolnak Bismarck Németországra. Igaz, ma keserűen emlegeti a német népi gondolat sok szóvivője: Bismarck Oroszországra való tekintettel csúnyán magukra hagyta a balti németeket. Szociális szempontból még világosabb volt a szakadás a kis balti nacionalizmusok és a német bárók és polgárok minden népi alzat nélküli uralma között. A német bárók és polgárok mögött nem állott német paraszti réteg, mely a balti államokat akár a balti nacionalizmusokkal, akár a mögöttes nyomasztó nagy orosz területtel szemben a németiségnek biztosíthatta volna. A balti bárók és a hanza-polgárok uralma a kiváltságosak osztályuralma volt, míg a balti nacionalizmusok sajátosan népi, paraszti nacionalizmusok voltak, ahol nép, nemzet és osztály egyet jelent. Az ellentét világosan volt látható a világháború után, mikor a német és észti, német és lett szellemi, politikai és osztályellentéteket Európa leg-radikálisabb földreformjával a németiség kárára és a balti parasztság hasznára oldották meg, eltüntetve minden idegen nagybirtokot. E nagybirtokok pedig évszázados eredetűek, még a német lovagrend küzdelmes és dicsőséges hódításaiból valók voltak.

A litván nacionalizmus fejlődése hasonlóképpen tanulságos. Ezt valósággal mesterségesen termelte a XIX. század elejétől az orosz államhatalom, kevesebb éllel Poroszország ellen, — bár erre felé is voltak követelések — de annál agresszívebben Lengyelország irányában. A lengyel-litván ellentétek ugyanis korántsem az évszázados lengyel-litván politikai viszony eredményei. E kapcsolat a litvánok számára csak gyümölcsöző volt s csak a XIX. századi nemzeti romantika kezdte kifogásolni, a dolgok természetéből folyólag, a litván állameszmének, a litván vezetőosztályoknak ellengyelesedését. A lengyel-litván ellentét sokkal inkább az oroszok litvánpártfogásának következménye. Ma mintha valami sorsszerűt látnánk abban, hogy a litvánok csak a XIX. század elejétől élnek a maguk nyelvvel; azelőtt a vezetőrétegek a lengyelt használták s közreműködésük a lengyel szellem fejlődésében korántsem volt hatástalan (lásd Vilna lengyel barokkját, Mickiewicz jelentőségét, a Radziwill-család szerepét); a lengyel-litván összeolvadás előtt a pogány litvánok magas rétegei viszont a fehér orosz nyelvvel éltek s a fehér orosz nyelv a litván fejedelmek udvarában érte el eddigi legmagasabb fejlettségét; azóta csak szomorú tájnyelv, egyszerű parasztnyelv. Másik figyelemre méltó momentum a lengyel-litván viszonylatok rossz alakulásában az, hogy a cári Oroszország összeomlása, illetve Litvánia újjászületése óta állandóan megvoltak a törekvések a litván és orosz politikai körök részéről az orosz-litván együttműködésre. Oroszország jól tudta, hogy Litvánián keresztül (akkor még Litvániáé volt a németeknek ma már átadott s közben újra bérbevetéssel vagy más úton visszavágyott Memel, Litvánia egyetlen kijárata a tenger felé) biztosan kiutat találhat a Baltikum felé s egyfelől a lengyelelles Litvániával együtt állandó nyomást gyakorolhat Lengyelországra, másfelől meg elzárja Lengyelországtól a fiatal balti kisállamokat s újra valamiképp a maga körébe vonja azokat, hiszen az ezekkel való együttműködés Oroszország számára nélkülözhetetlen.

Pilsudski nagy politikai tette éppen az volt a huszas években, hogy biztosította Lengyelország számára Vilna és környéke birtokát, miáltal Lengyelország szert tett az ú. n. dünai korridorra és a Dűna-folyó mellett, Dűnaburgnál közvetlen érintkezésbe került a balti államokkal. Ha Lengyelország hasztalanul törekedett arra, hogy a lengyel-litván viszony tisztázása révén a lengyel-litván únió valamilyen újjáteremtése alakjában a mindig bizonytalan danzigi korridor helyett Memelnél kijárást találjon a tengerhez, akkor a dünai korridor megszerzése számára igen nagy érték volt politikai cselekvőképessége tekintetében; de egyben igen fontos záloga volt a balti államok függetlenségének és biztonságának.

A dünai korridor volt tehát a balti egyensúly leglényegesebb eleme. Mihelyt ez megszűnt, Lengyelország elbuktaival rögtön szóhoz jutottak a Baltikum sorsának irányításában azok a mögöttes területek, melyektől eddig amúgyis évszázadokon át függött. Magának Lengyelországnak is életbevágóan fontos volt a dünai korridor. Lengyelország sorsának állandó szomorú eleme az a geopolitikai tragikum, ahogy ottan áll két hatalmas politikai tömeg, a német és az orosz tömb között az északkelet európai síkságok, illetve az Északi-tengertől szinte Vladivosztokig terjedő óriási eurázsiai földterület közepén elhatárolatlanul. A keleti német tendenciák szinte ezer éve a tengerpart vonalán haladtak előre s szorították vissza Lengyelországot a másik végzet, az eurázsiai-moszkovita nyomás felé; hogy Lengyelország ez utóbbit elhárítsa, illetve kiutat, szabadságot találjon előle, ezért volt szükséges, hogy időről-időre elhárítsa a tengerpart mentén haladó német uralmi törekvéseket. Pilsudski lengyel-ukrán úniós terve nem sikerült, ezzel szemben a lengyel külpolitika egyik legjelentősebb sikere volt, hogy 109 km-nyi lett határt kapott az 1412 km-nyi orosz, az 1912 km-nyi német határ mellett. Lengyelország jelenléte a lett határon elhárította a mögöttes orosz terület nyomását s ez rögtön érvényesült, ahogy Lengyelország összeroppant.

Figyelemreméltó, hogy a Baltikumban újra érvényesülő orosz befolyás éppen azért tudott akkora súllyal fellépni, mert az 1939 szeptemberében bekövetkezett meglepő német-orosz együttműködés folytán szabad kezet kapott éppen azokon a lengyel területeken, a keleti lengyel határon, melyek leginkább mögöttes területei a Baltikumnak s melyek birtokában lehetett Lengyelország a balti egyensúly záloga. A Vlnától a román határig húzódó terület viszont csak kisebb mértékben volt lengyel népességű — s éppen leginkább Vilna körül, — egyébként inkább volt fehér orosz és ukrán-kisorosz lakosságú, ami természetszerűleg megkönnyítette a Szovjet lépését, illetve a közös német-orosz politikát. Hiszen még nemrégiben, mikor annyi meglepő és érdekes szándékot tulajdonítottak az oroszországi illetve a lengyelországi ukránokkal kapcsolatban az akkor még erélyes keleti politikát űző Németországnak, már nyilvánvaló volt a Baltikum és a mögöttes litván-ukrán-fehér orosz területek kölcsönös politikai összefüggése, — most a német-orosz megegyezés értelmében ez Oroszország javára érvényesült. S az orosz befolyás annál inkább nyert intenzitásban a lengyel-ukrán-fehér orosz síkságokon — maga mögött tudván a végtelen eurázsiai összefüggéseket s azok hatását, — amennyivel a szinte évezredek balti német befolyás a külpolitikai következmények folytán visszavonult a Baltikum partjairól. Holott pedig mindezeidig éppen ez volt a legfontosabb útvonalak egyike, melyeken a keleti német penetráció előrehaladt s ez a folyamat úgy tűnt fel napjaink német politikusai, történettudósai és politikai gondolkozói előtt, mint valósággal a német történet értelme és új erővonala; Hitler, Rosenberg és a nemzeti szocializmus legkiváltságosabb szellemi úttörője, Moeller van den Bruck írásai tele vannak ezekkel a gondolatokkal.

Lengyelország állami léte és önálló külpolitikája természetesen elzárta eddig annak a lehetőségét, hogy az egyéb mögöttes területek döntően hatassanak közre a Baltikum új fejlődésében. Ezalatt a húsz évnyi időközben szabadon fejlődhettek a balti államok, mivel Lengyelország egyfelől a tengerparton haladó német tendenciákat semlegesítette — ezek mind a német lovagrend és a porosz államiság örökségei voltak, — de ugyanígy semlegesítette a szinte elzárt nyugat felől az orosz politikát.

A Pilsudski által újjáélesztett Jagelló-gondolat számos tragikus csirát hordott magában, de éppen azzal, hogy az euráziai végtelen területeken gyülekező ellentétes erőket már pusztán létével is mérsékelte, igen nagy szükségességet jelentett a Baltikum peremnépei számára. Az euráziai végtelen síkság közepén a lengyel Jagelló-gondolatnak is terjeszkednie kellett, ha egyáltalában meg akart állni, történeti jogon és reálpolitikai szükségességből kellett más népeket, főképp a nagyorosz népiség peremnépeit, az ukránok és fehéroroszok töredékeit, uralma alatt tartania, hogy teljesen össze ne roppantsák őt magát környezetének és tragikus geopolitikai helyzetének következményei. A Jagelló-gondolat egyszerre fordult szembe, évszázadokkal elébb és most is, a történeti és földrajzi szükségességek vonalát követve, a német porosz és lovagrendi eszmével és a „minden orosz földet egyesítő“ moszkvai hatalommal. Meggátolta ezek összeütközését és egy „harmadik“ megoldás lehetőségét, a külön életet biztosította a balti népek számára. Ez az egyensúlyozó lengyel politika párhuzamosan haladt a skandináv államok politikájával; a Baltikum eddig lengyel és most már orosz uralom alatt álló területeinek sorsa nemcsak a balti népek sorsára volt hatással, de megrendítette a skandináv államok eddigi helyzetét és politikáját is.

A lengyel-balti egyensúlyi politika emellett csak addig volt lehetséges, míg az orosz hatalom, belül lévén elfoglalva, nem fordult újra nyugat felé, egyesítvén önmagában Nagy Péter és Lenin hagyományait. A Szovjet Lenin utáni politikájáról az volt a nézet, hogy szakított a cárok extenzív-imperialista politikájával és földéhségével, melynek előképét az orosz nemzeti lényeg kutatói ott találták a muzsik nyugtalan magatartásában, amint el-elhagyja földjét s valami rejtelmes nomád és szerző ösztönből elindul új területek felé. Így kolonizálta az orosz paraszt önmagától Szibériát, így lett Oroszország olyan gyarmatbirodalom, hol az anyaország és a gyarmat összefügg s innen van az a roppant nyomás, melyet területei végtelenségével a mai nagyarányú európai politikában ki tud fejteni, — manapság, mikor eltűnnek már az arányok s mindenütt a nagy tömegek korszaka következik. Soká úgy gondolták, hogy Oroszország befelé, termelésének fokozásával van elfoglalva s nem vágyik újabb területek felé. Ez igaz lehetett addig, ameddig nyugaton új lehetőségek nem kínáltak. Ha Sztálin korszakát Lenin nyugatos és szinte „nagy Péteri“ korszakával szemben magában Oroszországban is szívesen tekintették úgy, mint visszatérést az európaizálódás előtti orosz hagyományokhoz, a Nagy Péter és Nagy Katalin előtti cárok politikai magatartásához, akkor most új meglepő változások tanúi vagyunk.

A lengyel-német háború következtében a balti egyensúly megrendülvén, Oroszország azonnal kilépett zárkózottságából s újra nyugati politikát követ; a nyugati orosz politika útja pedig ott vezet a Baltikumon át, mely Nagy Péter óta az orosz politika útja nyugat felé. Az ukrán és fehér-orosz kérdések nagyorosz elintézése, a moszkvai szocialista centralizációnak területiális és nemzetiségi autonómiával és a szocialista államszervezettel kombinált rendszere magát a tulajdonképpeni lengyel etnikumot odaszorította a Szilézia és Kelet-Poroszország közötti német nyomások és hatások